

Date: 17th July-2026

XORAZM VOHASI VA ME'MORCHILIKNI RIVOJLANISHI

Amonov Sardor Xolmurzayevich

Jumaqulov Nuriddin Yusufovich

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm vohasida me'morchilik rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari, turar-joy va qal'a inshootlarining arxitekturasini va rejalashtirish tamoyillari, hamda inshootlarni barpo etishda qurilish materiallari ahamiyati kabi masalalar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Xorazm vohasi, qadimiy aholi punktlari, istehkom tuzilmalari, ellinistik ta'sir, ustunli ayvonlar, inshootlarning me'moriy rejalashtirish tamoyillari.

Keywords: Khorezm Oasis, ancient settlements, fortification structures, Hellenistic influence, columnar porches, principles of architectural planning of structures.

Klyuchevyye: Принципы архитектурной планировки Хорезмского оазиса, древних поселений, укрепительных сооружений, эллинистического влияния, колонных веранд, сооружений.

Kirish. O'rta Osiyo memorchiligida Xorazm me'morchiligi o'rta asrlarda anchayin ko'p o'rganilganligiga qaramasdan qadimdan rivojlangan va muhim ro'l egallab kelgan. Xorazm - Markaziy Osiyo Turon pasttekisligi Amudaryo deltasida joylashgan tarixiy va qadimiy o'lka hisoblanadi. «Xorazm» so'zi ilk bor Avestoda uchraydi, unda qadimiy Eron va Turon o'lkasi o'zining boy tabiiy geografik jarayonlari bayon etilgan. Abu Rayxon Beruniyning yozma manbalarida Qoraqum va Qizilqum sahrolari qachonlardir baxri ummon ostida bo'lgan.

O'tgan kopingina asrlar mobaynida turlicha geologik jarayon va iqlimiy o'zgarishlar oqibatida bu ummon suvlari g'arbga tomon chekingan va Xazor (Kasbiy) dengizi keyinchalik esa Orol ko'li paydo bo'ladi. O'sha davrda hozir biz bilgan Orol dengizi, Sultan Uvays tog'i ya'ni Tuyamo'yin darasigacha, Shimoliy Qoraqum, Ustyurt xududlarigacha cho'zilgan. Hozirgi Xorazm vohasi 150-170 ming yillar ilgari (katta ko'llar o'lkasi) Sho'rko'l, Go'vik, Abul, Mizon, Oqchaxon, Sariqamish va boshqa ko'pgina ko'llardan iborat bo'lgan. Orol dengizi osti tektonik harakat va cho'kish natijasida yuzaga kelgan. Orolning Sirdaryo va Amudaryo suvlari bilan to'lishi eramizdan oldingi 1-mingyillikning birinchi yamida yuzaga kelgan. S.P.Tolstov yozma manbalarida keltirilishicha Kaspiy dengiz, Xorazm dengizi deb ham atalgan. Amudaryo va Orolning paydo bo'lishi O'rta Osiyodagi barcha xalqlar paydo bo'lishi bilan uzviy bog'liqdir.

Markaziy Osiyoda turlicha iqlim sharoiti mavjudligi natijasida ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi aholining bir-biriga yaqinligi arablar kelishidan oldingi zardushtiylik va buddizim, nasroniylik va manixeylik kabi jahon din vakillari keng tarqalgan bo'lib, ularning binolari ham shu din marosimlarini hisobga olib barpo etilgan.



Date: 17th July-2026



Keng olovli uylar, buddizm ibodatxonalari, xristian cherkovlar va turli xildagi mahalliy fuqorolik ziyoratgohlari sajda qilish maskanlari sifatida xizmat qilib turlicha diniy e'tiqodlar mavjud bo'lgan [1]. Yunon tarixchisi Geradotning yozma manbalarida keltirilganki, Eron shohi Doro I Xorasmiya mamlakatini bo'ysundirish uchun daryoga katta hajmdagi to'g'on qurdirgan va buning natijasida Xorazm bir necha yillar mobaynida Eron shohiga bo'ysungan, daryo boshlanishida esa katta dengiz paydo bo'lishi natijasida daryo yo'lini o'zgartirib, katta oqmas ko'l vujudga kelgan deb yozadi. Shunday ekan tarixda Zarafshon va Sirdaryo Amudaryoning irmog'i bo'lgan degan fikr o'z tasdig'ini topadi. Yuqoridagi fikrlar, yozma manbalar va tarixiy rivoyatlardan kelib chiqdiki, qachonlardir O'rta Osiyodagi barcha daryolar Amudaryoning irmoqlari bo'lgan.

Ular barchasi Pomir, Tyanshan, Oloy tog' tizmlaridan boshlangan va Kaspiy dengizga quyilgan. Xorijiy va mahalliy olimlar o'rganishlari natijasida eramizdan oldingi davrdan ham oldin Xorazm vohasi katta okean ostida bo'lgan Abu Rayxon Beruniy buni Tanis (Tania) deb yozgan[14]. Xorazmning O'rta Osiyodagi boshqa madaniy markazlardan ajralib turishi, mintaqaning o'ziga xos iqlim sharoiti (cho'llarning yaqinligi) aholi punktlari, shaharsozlik va uy-joy qurish shakllariga ta'sir ko'rsatdi. Sug'orish tizimiga yaqinlik aholi punktlarini tanlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega edi. Xorazm tarixida daryo oqimining o'zgarishi munosabati bilan shaharlar ko'chirilib, bosh kanallarga ega bo'lgan feodallar sug'oriladigan yerlar aholisini itoatkorlikda ushlab turishlari kam uchraydi[2].

Avestoda bu voha haqida "Ming irmoqli daryolar, ko'llar, yashil o'tloqlarga boy o'lka sifatida aytib o'tilgan. Bu Iskandardan 980 yil ilgari bo'lgan edi. Undan keyin Siyovush ibn Kaykovusning Xorazmga kelishidan, Kayxusrav va uning naslining Xorazmga podsholik qilishlaridan tarix oldilar. Shu vaqtda Kayxusrav Xorazmga ko'chib, turk podshohlari ustidan hukmronligini yurgizgan edi[14]. Butun O'rta Osiyo madaniy hayotining asosini sun'iy sug'orish tashkil etgan bo'lib, uning rivojlanishisiz o'troq hayotni amalga oshirish mumkin bo'lmas edi. Miloddan avvalgi I ming yillikning birinchi yarmida shaharlarning paydo bo'lishi sug'orma dehqonchilikni (Yerqo'rg'on, Eylatan, Afrosiyob, Ko'zali-qir) joriy etishdagi iqtisodiy siljish bilan bog'liq edi[5]. Yirik shaharlarning soni vodiylarning sug'oriladigan maydonlarining taxminiy hajmiga, qishloq xo'jaligi salohiyatiga bog'liq edi[6].

Ushbu hudud qadimgi Sharq sivilizatsiyasining forposti bo'lib xizmat qilgan, ko'chmanchi dashtning tubiga eng chuqur surilgan[7]. Sharqiy va janubig'arbiy qismida bu pasttekislik Qoraqum va Qizilqum, G'arbiy va shimoli – g'arbiy qismida Ustyurt, shimolda Orol dengizi bilan chegaralangan. Ushbu mintaqa alohida geografik joylashuvga ega edi. U ikkita buyuk o'rta Osiyo daryolari havzasining pastki qismida joylashgan-Oxa (Amudaryo) va Yaksart (Sirdaryo). Bu S.P.Tolstovning fikriga ko'ra, Xorazmda "Shimol va Janub, G'arb va Sharq o'rtasidagi madaniy almashinuv yo'llari kesishgan"[7]. Amudaryo dunyoning buyuk daryolaridan biri bo'lib, Nil singari qadimgi sivilizatsiyalarning shakllanishi va rivojlanishida muhim rol o'ynagan va bu mintaqa hayotining asosi bo'lgan.

Date: 17th July-2026

Xorazm vohasi Amudaryo deltasining o'ng va chap qirg'oqlarini egallagan. Bu vohaning iqlimi O'zbekiston hududidagi boshqa mintaqalarga nisbatan keskin kontenital hisoblanadi, ya'ni yozi juda issiq, qishi esa nisbatan ancha sovuq bo'ladi. Hattoki kunduzgi va kechki harorat ham ancha farq qilishi bilan ajralib turadi. Hududda yilning besh oyi, maydan to sentabrgacha harorat o'rtacha hisobda 20o dan yuqori iyul oyida esa 26o -50o bo'ladi. Qish fasli esa O'zbekistonning boshqa viloyatlariga qaraganda ancha uzoqroq davom etib 31o -32o gacha sovuq harorat kuzatiladi. Yog'ingarchilik kam bo'lganligi sababli yilning ko'p qismi qurg'oqchilikda o'tadi, bu davr mobaynida havo anchayin ochiq bo'lishi kuzatiladi. Xorazm vohasi Orol dengizi va Amudaryo yaqinida bo'lishiga qaramasdan yog'ingarchiliklar kamligi sababli boshqa viloyatlardan keskin farq qiladi[3]. Markaziy Osiyo mamlakatlari o'zining yuksak madaniyati va san'atiga ega bo'lganlar[1].

O'rta Osiyo hududida qadimiy madaniyatning yaratilishiga hissa qo'shgan ko'plab etnik guruhlar va xalqlar yashab kelgan [9], aynan shu omillar tufayli O'rta Osiyo madaniy genezisida keyingi o'zgarishlar ro'y berdi, u allaqachon mahalliy, ko'chmanchi va ellinistik madaniyat asosida davom etgan va rivojlangan. Qadimgi davrlarda ko'plab me'moriy shakllar ma'lum bir zanjirni o'z ichiga olgan qat'iy belgilangan me'moriy hajmning diniy talablari bilan belgilanadigan maxsus semantik tovushga ega edi"[11] (masalan, shaharlar shakli). Agar Sharqning o'rta asr me'morchiligida islom[12] me'morlarning ichida yagona estetik jihat bo'lgan bo'lsa, unda arablar kelishidan oldin zardushtiylik va buddizm, nasroniylilik va manixeyizm kabi "dunyo" dinlari Markaziy Osiyoda keng tarqalgan edi. Antik davrda shaharlar davlat chegara xududlari ma'muriy, madaniy, iqtisodiy va harbiy markaz sifatida paydo bo'lgan.

O'sha davrda me'morchilikning rivoji va shakllanishi mamlakatlarning moddiy-ma'naviy kuch qudrati, texnik iqtisodiy salohiyati, geografik joylashuvi, iqlimi va tarixiy jarayonlarga bog'liq bo'lgan. Miloddan avvalgi V asrda Gerodotning "Tarix" asarida bu haqida birinchi ma'lumot berilgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ruziboboyev, A. (2023). REQUIREMENTS AND THEIR SOLUTIONS FOR THE DESIGN OF UNIVERSITY SCHOOLS. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN*, 463-466.
2. Ruziboboyev, A. (2025). UCHQIZIL SUV OMBORI ATROFIDA BOG '-PARKLAR VA DAM OLISH MASKANLARINI BARPO ETISH-EKOTURIZM VA SHAHARSOZLIKNING YANGI YO 'NALISHI. *Latin American journal of education*, 5(7), 479-483.
3. Azamat o'g, R. Z. A. (2025). TERMIZ SHAHRI LANDSHAFTI VA EKOLOGIYASINI YAXSHILASHNING INNOVATSION YO 'LLARI. *Introduction of new innovative technologies in education of pedagogy and psychology*, 2(11), 66-69.
4. Azamat o'g, R. Z. A., & Yusufovich, J. N. (2025). KO 'KALAMZORLASHTIRISH ORQALI TERMIZ SHAHRIGA KELADIGAN SHAMOL VA CHANG-TO 'ZONLAR



Date: 17th July-2026

YO 'LINI TO 'SISH USULLARI LOYIHA TAKLIFLAR. *Problems and solutions at the stage of innovative development of science, education and technology*, 2(11), 136-139.

5. Azamat o'g, R. Z. A. (2025). TERMIZ SHAHRIDA BOG '-PARKLAR VA HIYOBONLARNI RIVOJLANTIRISH BO'YICHA LOYIHA TAKLIFLAR. *Problems and solutions at the stage of innovative development of science, education and technology*, 2(11), 132-135.

6. Azamat o'g, R. Z. A. Old Termez in Historical Sources (Xix-early XX Centuries). *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(12), 1507-1513.

7. Nazarov, B., Alikulov, S., Ochildiev, O., Khudoykulov, R., Roziboboyev, A., & Togayaliyev, S. Study of Physical and Mechanical Properties of Manure Collected on Open Soil Surfaces.

